

In: *Dynamika a inovace v češtině a bulharštině (90. léta 20. století). Sborník příspěvků z pracovního setkání v Sofii 7. 10. 2002.* Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, Praha, 2003, s. 26-37. ISBN: 80-86496-13-9

Неологизми универбати в българския и чешкия език

Диана Благоева

Засилената динамика в лексиката и словообразуването на българския и чешкия език, наблюдавана от втората половина на 80-те години на ХХ в. насам, е свързана с активизиране на разнообразни номинационни похвати и словообразователни механизми. Обща особеност на двата езика е това, че при образуването на нови лексикални единици в посочения период нарастваща роля има универбизацията (разбирана тук в тесен смисъл като словообразователен начин, като средство за вторична номинация¹) (Аврамова 2002; Караянева 1999; Szczepańska 1994, 73).

Цел на настоящата работа е да бъдат разгледани в съпоставителен план универбизационните процеси в най-новото българско и чешко словообразуване. Корпусът на изследването включва около 150 български и 250 чешки новообразувани универбати, ексцерпирани от следните източници: лексикалните архиви на Института за български език и Института за чешки език, лексикографски трудове (Пернишка, Благоева, Колковска 2001; Бонджолова, Петкова 1999; Армянов 2001; *Nová slova v češtině* 1998; Sochová, Poštolková 1994; Savický, Šišková, Šlaufová 1999), печатни и електронни медии, устна реч и др.

Въпреки че изследванията върху универбизационните процеси в славянските езици имат вече почти половинвековна традиция в славистиката, понятието универбизация се нуждае от известни уточнения, тъй като под него често биват подвеждани твърде разнородни лингвистични явления. Тук се изхожда от схващането, че универбизацията е словообразователен начин, при който съществуващи в езика съставни лексикални единици (номинативни словосъчетания, синапсеми) се преобразуват в еднословни единици с тъждествено семантично съдържание (Енциклопедия 2000, 516;

---

¹ За разлика от по-общата тенденция към универбизация, основаваща се на принципа за езикова икономия (Мурдаров 1983, 115).

Мурдаров 1983, 114; Kaliszan 1986, 3). Универбираните номинативни словосъчетания са двукомпонентни или многокомпонентни единици с бинарна структура (определяемо и атрибут). Преобразуването им в еднословни единици е свързано с процес на структурна компресия и семантична кондензация (Kaliszan 1986, 4). Релевантна особеност на универбатите е това, че те се намират в мотивационна връзка със съответните номинативни словосъчетания и функционират успоредно с тях в езиковата система (Сидоренко 1993, 110; Широкова 1991, 196).

Един от най-често дискутираните въпроси, свързани с универбизацията в славянските езици, е този за характера на единиците, подлежащи на универбиране. По-голямата част от изследователите се обединяват около схващането на Докулил (Dokulil 1962, 164), че продукт на универбизация са монолексеми, които се съотнасят с устойчиви, възпроизводими в езика многословни номинативни единици (Jedlička 1974, 170 – 171; Лопатин 1978, 73; Калишан 1984, 402; Широкова 1991, 199; Сидоренко 1993, 111; Ферм 1994, 55 и др.). Обстоятелството, че невинаги може да се прокара достатъчно ясна граница между устойчивите (лексикализираните) словосъчетания и свободните синтактични структури, поражда ред теоретични трудности. Въпреки заявеното разбиране, че не всяко преобразуване на многословна структура в еднословна номинативна единица е универбизация, някои лингвисти разглеждат като универбати думи, съотнасящи се с потенциални, неупотребявани в езиковата практика или структурно неустойчиви съчетания. Като универбати биват определяни например образувания като: бълг. *олимпиец* ‘участник в олимпийски игри’ (Радева 1991, 56), *антарктик* ‘участник в научна експедиция на Антарктика’ (Аврамова 2002, 116), чеш. *totalitník* ‘stoupenec, představitel totalitního režimu’ (Аврамова 2002, 116), руски *биржевик* ‘участник биржевых операций’ (Малкова, Некезова 1996, 20), *желтопрессник* ‘представитель желтой прессы’ (Ферм 1994, 57)², полски *karnik* ‘specjalista w dziedzinie prawa karnego’ (Buttler 1977, 442), *kasiarz* ‘złodziej okradający kasy’ (Szczepańska 1994, 25), словашки *ochranár* ‘člen zväzu pre ochranu prírody’ (Сидоренко 1993, 118) и др. Застъпвайки подобно широко схващане, Д. Бутлер формулира постановката, че универбати са всички

---

² Ферм (1994, 56) разглежда образуванията от този тип като “граничен случай” на универбизация.

еднословни единици, които се съотнасят със стабилизиращи в езика типови структури с определен словен състав, напр.: *autor czego: felietoniarz, tekściarz, kosztorysiarz; członek czego: doświadczałnik, kabaretowicz; możliwość czego: przekładalność, porównywalność; nauka o czym: etruskologia, jazzologia* (Buttler 1977, 443). Подобен подход е дискуссионен, тъй като води до размиване на границите между универбизацията и другите словообразователни процеси (в частност – афиксацията и композицията). На практика повечето производни думи може да се разглеждат като резултат от свеждане на някаква разгърната синтактична конструкция към равносилно по смисъл еднословно означение. Това обаче не дава основания на тези думи да се приписва статус на универбати. Важно е да се отчита обстоятелство, че за разлика от процесите на деривация, при които е налице прекодиране на единиците на едно равнище в единици на друго равнище, универбизационните процеси протичат в пределите на едно равнище – лексикалното (Kaliszan 1986, 20).

Характерно е, че универбизацията не разполага със собствени словообразователни средствата, а използва средствата на другите словообразователни начини (Dokulil 1962, 27 – 28, 111 – 117; Мурдаров 1983, 113 – 125; Радева 1991, 55 – 58; Ферм 1994, 54 – 55). В българския и чешкия език се отбелязват следните случаи: универбизация със средствата на морфологичното словообразуване (*кабелна телевизия > кабеларка, ангорски котарак > ангорец, сателитна антена > сателит; akciová společnost > akciovka, bitevní letoun > bitevník, plastikova karta > plast*), универбизация със средствата на морфолого-синтактичното словообразуване (*бръснати глави > бръснати; sametová revoluce > sametová*), универбизация със средствата на лексико-семантичното словообразуване (*дипломатическа совалка > совалка; elektronická adresa > adresa*).

1. Универбизация със средствата на морфологичното словообразуване

Както в българския, така и в чешкия език това е най-широко застъпеният структурен тип, който се представя от два подтипа.

1.1. Суфиксална универбизация

Механизмът на суфиксалната универбизация се състои в това, че субстантивният компонент в изходното номинативно словосъчетание (експонент на родовото понятие) се отстранява, а атрибутивният (експонент на видовия признак) изпълнява ролята на формален мотиватор за образуване на съществително универбат,

като към основата му се прибавя съответен суфикс: *документал*<ен> (филм) + *-к(а)* > *документалка*, *петзвезд*<ен> (*хотел*) + *-ник* > *петзвездник*, *троян*<ски> (*кон*) + *-ец* > *троянец*; *kabelov*<á> (*televize*) + *-к(а)* > *kabelovka*, *slz*<ný> (*plyn*) + *-ák* > *slzák*, *digitál*<ní> (*hodinky*) + *-к(y)* > *digitálky*. Обикновено атрибутът в словосъчетанието е съгласувано определение, по-рядко – несъгласувано определение (със или без наличие на служебни думи): *книга самиздат* > *самиздатка*, *клош пола* > *клошарка*, *книжка за оцветяване* > *оцветявка*; *voják v záloze* > *záložka*, *lyže značky Atomic* > *atomiky*. В случаите, когато универбираното словосъчетание е многословно, ролята на формален мотиватор се поема от един от елементите в атрибутивния комплекс, обикновено този, който е информативно най-значим: *Национален съвет за тристранно сътрудничество* > *тристранка*; *krátká textová zpráva* > *textovka*, *dotovaný mobilní telefon* > *doťák*.

Инвентарът от наставки, с които се образуват нови универбати в българския език, не е особено богат. Най-продуктивен е суфиксът *-к(а)*, по-слабо представени са наставките *-арк(а)*, *-ачк(а)*, *-ник*, *-ец* и др. Обособяват се следните типове универбати:

1.1.1.1. С наставка **-к(а)**: **названия на превозни средства**: *автопатрулка* ‘автопатрулна кола’ *разг.*, *въздушкa*¹ ‘автомобил на въздушна възглавница’ *разг.*, *двувратка* ‘автомобил с две врати’ *разг.*³, *малолитражка* ‘малолитражна кола’ *разг.*, *маршрутка* ‘маршрутно такси’ *разг.*, *патрулка* ‘патрулна кола’ *разг.*, *пилотка* ‘пилотен автомобил’ *разг.*; **названия на устройства, уреди, машини и др.**: *водоструйка* ‘водоструен апарат’ *проф.*, *двуигловка* ‘двуиглова машина’ *проф.*, *дигиталка* ‘дигитално устройство’ *сленг.*, *мобилка* ‘мобилен телефон’ *разг.*, *пароструйка* ‘пароструен апарат’ *проф.*; **названия на облекла, униформи и др.**: *камуфлажка* ‘камуфлажна униформа’ *разг.*, *парадка* ‘парадна униформа’ *сленг.*, *пухенка* ‘пухено яке’ *разг.*, *хавайка*¹ ‘хавайска риза’ *разг.*, *цивилка*¹ ‘цивилно облекло’ *разг.*; **названия на видове риби**: *американка* ‘американска пъстърва’ *разг.*, *балканка* ‘балканска пъстърва’ *разг.*, *крилатка* ‘крилата риба’ *разг.*; **названия на породи котки**: *ангорка* ‘ангорска котка’ *разг.*, *персийка* ‘персийска котка’ *разг.*, *сиамка* ‘сиамска котка’ *разг.*; **названия на предавания, филми и др.**: *десетминутка* ‘десетминутно предаване’ *разг.*, *документалка* ‘документален филм’ *разг.*, *късометражка* ‘късометражен филм’

³ Съществителните *двувратка* и *петдесететровка* са с композиционно-суфиксално оформяне.

разг., петминутка ‘петминутно предаване’ разг., сапунка ‘сапунена опера’ разг.; **названия на комисии, организации, компании и др.:** офшорка ‘офшорна компания’ разг., петчленка ‘петчленна комисия’ разг., седемчленка ‘седемчленна комисия’ разг., тристранка ‘Национален съвет за тристранно сътрудничество’ разг.; **названия на документи, записки и др.:** компенсаторка ‘компенсаторен запис (бон)’ разг., паметка ‘паметна записка’ разг.; **названия на изделия според производствената им марка:** адидаски ‘маратонки Адидас’ разг., матадорка ‘автомобилна гума Матадор’ разг., дънлопка ‘тенисракета Дънлоп’ разг.; **названия на лица:** магистралка ‘магистрална проститутка’ разг., хотелка ‘хотелска проститутка’ разг.; **други:** аварийка ‘авариен стоп’ разг., валентинка ‘картичка за празника св. Валентин’, въздушка² ‘въздушна пушка’ разг., гарнизонка ‘гарнизонен отпуск’ разг., глезенка ‘гиричка за глезени’ разг., двестаграмка ‘двестаграмова бутилка’ разг., димка ‘димна бомбичка’, дисциплинарка ‘дисциплинарно дело’ разг., кокоска ‘кокосова сладка’, кримка¹ ‘криминален филм’ разг., кримка² ‘криминален роман’ разг., кримка³ ‘криминален престъпник’ сленг., любопитка ‘любопитна новина’ разг., многоходовка ‘многоходово решение (в шахмата)’ разг., неръждавейка ‘неръждаема стомана’⁴, оцветявка ‘книжка за оцветяване’ разг., панелка¹ ‘панелна сграда’ разг., панелка² ‘панелно жилище’ разг., петдесетевровка ‘банкнота от петдесет евро’, петзвезда ‘петзвезден хотел’ разг., пиратка¹ ‘пиратско копие’ разг., пиратка² ‘пиратска бомбичка’ разг., промазка ‘промазана материя’ разг., релейка ‘релейна станция’ разг., самиздатка ‘книга самиздат’ разг., самоделка¹ ‘самоделно оръжие’ разг., самоделка² ‘самоделна бомба’ разг., синекурка ‘синекурна длъжност’ разг., стограмка ‘стограмова бутилка’ разг., фалшивка ‘фалшиво изделие’ разг., хавайка² ‘хавайски сърф’ разг., цивилка² ‘цивилна служба’ разг.

1.1.1.2. С наставка **-арк(а)**: **названия на превозни средства:** боклучарка ‘боклучкийски камион’ разг., дрехарка ‘камион за дрехи’ проф., трупарка ‘кола за трупове’ проф.; **други:** кабеларка ‘кабелна телевизия’ разг., клошарка ‘клош пола’ сленг., ментарка ‘стока менте’ разг., соларка ‘солово изпълнение’ сленг.

1.1.1.3. С наставка **-ачк(а)**: левачка ‘ляв крак’ разг., кормилачка ‘шейна с кормило’ сленг.

⁴ При съществителните *многоходовка* и *неръждавейка* може да се предполага заемане от руски.

1.1.1.4. С наставка **-ник**: **названия на лица**: *международник* ‘международен коментатор’, *полярник* ‘полярен изследовател’; **други**: *мастиленоструйник* ‘мастиленоструен принтер’ *разг.*, *монетник* ‘монетен апарат’, *петзвездник* ‘петзвезден хотел’ *разг.*

1.1.1.5. С наставка **-ец**: *ангорец* ‘ангорски котарак’ *разг.*, *персиец* ‘персийски котарак’ *разг.*, *сиамец* ‘сиамски котарак’ *разг.*, *троянец* ‘троянски кон (вид компютърен вирус)’ *проф.*

1.1.1.6. С наставка **-ар**: *дрехар* ‘камион за дрехи’ *проф.*

1.1.1.7. С наставка **-иц(а)**: *лазерица* ‘лазерен принтер’ *сленг.*

Чешкият език, в който универбизацията е много активно словообразователно явление (Dokulil 1962, 114; Helcl 1963, 29; Широкова 1991, 208), разполага с по-богат набор от суфикси за оформяне на универбати. В разглеждания период най-активно се образуват неологизми с наставките *-k(a)* и *-ák*. По-слабо застъпени са суфиксите *-k(y)*, *-ak(y)*, *-ník*, *-árn(a)*, *-in(a)*, *-ač*, *-enk(a)*, *-k(o)*, *-ošk(a)*, *-ošk(y)*, *-ovk(a)* и др. Обособяват се следните типове универбати:

1.1.2.1. С наставка **-k(a)**: **названия на устройства, уреди, машини и др.**: *dlaňovka* ‘dlaňová kamera’, *inkoustovka* ‘inkoustová tiskárna’ *проф.*, *laserovka* ‘laserová tiskárna’ *проф.*, *mikrovlnka* ‘mikrovlnná trouba’ *разг.*, *stohertzovka* ‘stohertzové šasi’ *проф.*, *tříčipovka* ‘tříčipová videokamera’, *tužkovka* ‘tužková baterie’, *žvýkačka* ‘žvejkáčková karta’ *проф.*; **nomina loci**: *atomka* ‘atomová elektrárna’ *сленг.*, *cestovka* ‘cestovní kancelář’, *komerčka* ‘komerční zona’, *kongresovka* ‘kongresové centrum’, *pasovka* ‘pasové oddělení’, *protialkoholka* ‘protialkoholická léčebna’ *разг.*, *reklamka* ‘reklamní agentura’ *разг.*, *seznamka*¹ ‘seznamovací služba’, *sociálka* ‘sociální odbor’ *разг.*; **названия на комисиции, организации, компании и др.**: *akciovka* ‘akciová společnost’ *разг.*, *dčeřinka* ‘dčeřiná firma’, *dcerka* ‘dčeřiná firma’, *disciplinárka* ‘disciplinární komise’ *проф.*, *distribučka* ‘distribuční společnost’, *konsolidačka* ‘konsolidační banka’, *leasingovka* ‘leasingová společnost’, *monopolka* ‘monopolní organizace’; **названия на изделия според производствената им марка**: *marlborka* ‘cigareta značky Marlboro’; **названия на лица**: *bejvalka* ‘bývalá manželka’ *разг.*, *mediálka* ‘mediální poradce’; **названия на болести**: *klišťovka* ‘klišťová encefalitida’ *разг.*, *roska* ‘roztroušená skleróza’ *разг.*; **названия на музикални произведения и др.**: *festivalovka* ‘festivalová píseň (skladba)’, *klubovka* ‘klubová verze’ *проф.*, *odpichovka* ‘odpichová skladba’ *разг.*, *orhestrálka* ‘orhestrální skladba’ *разг.*, *singlovka* ‘singlová píseň (skladba)’, *studiovka* ‘studiová nahrávka’

проф.; **имена с абстрактно значение:** *gólovka* ‘gólová situace’ *проф.*, *stresovka* ‘stresová situace’ *разг.*, *standardka* ‘standardní situace’ *проф.*, *virtuálka* ‘virtuální realita’; **други:** *civilka* ‘civilní služba’ *разг.*, *diplomka* ‘diplomová práce’, *ekoložka* ‘ekologická jízdenka’ *разг.*, *flíska* ‘flíssová bunda’, *imageovka* ‘imageová kampaň’, *individuálka* ‘individuální výuka’, *instalačka* ‘instalační software’, *inzulínka* ‘inzulinové pero’, *kabelovka* ‘kabelová televize’ *разг.*, *kreditka* ‘kreditní karta’, *mimořádka* ‘mimořádná akce’ *проф.*, *mobilka* ‘mobilní operátor’, *nebytovka* ‘nebytový prostor’, *nukleárka* ‘nukleární medicína’ *проф.*, *pastelka* ‘pastelová barva’, *plynovka* ‘plynová pistole’, *pokojojovka* ‘pokojoová květina’, *polohovka* ‘polohový závod’ *проф.*, *přístrojovka* ‘přístrojová deska’, *sametovka* ‘sametová revoluce’, *samolepka*¹ ‘samolepicí páska’, *samolepka*² ‘samolepicí nálepka’, *seznamka*² ‘seznamovací rubrika’, *textovka* ‘krátká textová zpráva’, *totálka* ‘totální oprava’ *разг.*, *valentýnka* ‘valentýnski listek’, *voskovka* ‘vosková figurína’, *výstrčka* ‘výstrčené místo’, *vyvoláčka* ‘vyvolávací cena’, *zásahovka* ‘zásahová jednotka’ *проф.*, *zdokonalovačka*¹ ‘zdokonalovací kurz’, *zdokonalovačka*² ‘zdokonalovací úprava’, *znakovka* ‘znaková řeč’, *zvukovka*¹ ‘zvuková zkouška’ *проф.*, *zvukovka*² ‘zvuková karta’.

1.1.2.2. С наставка **-ák**: **nomina loci**: *anatomák* ‘Anatomické ústav’, *autobusák* ‘autobusové nádraží’, *azylák* ‘azylový dům’, *finančák* ‘finanční úřad’ *разг.*, *fiták* ‘fitness centrum’ *проф.*, *komerčák* ‘komerční zona’, *nákupák* ‘nákupní centrum’ *разг.*; **названия на превозни средства:** *cesták* ‘cestovní auto’, *horák* ‘horské kolo’; **названия на устройства, уреди, машини и др.:** *bezdráták* ‘bezdrátový telefon’, *digiták* ‘digitální fotoaparát’, *doták* ‘dotovaný mobilní telefon’, *friták* ‘fritovací hrnec’ *разг.*; **названия на филми и др.:** *akčňák* ‘akční film’ *разг.*, *celovečerák* ‘celovečerní film’, *godzillák* ‘godzillovský film’; **названия на лица:** *soukromňák* ‘soukromý žák’, *závod’ák* ‘závodní lékař’; **други:** *absták* ‘abstinenční syndrom’ *сленг.*, *akuťák* ‘akutní případ’ *разг.*, *antivirák* ‘antivirový program’ *проф.*, *harleyák* ‘harleýacká hra’, *kruhák* ‘kruhový objezd’, *lustrák* ‘lustrační osvědčení’ *разг.*, *multák*¹ ‘multivitaminový přípravek’, *multák*² ‘multivitaminový nápoj’ *разг.*, *nalévák* ‘nalevací zobaček’, *odstřed’ák* ‘odstředně mléko’, *osobák* ‘osobní rekord’, *plyšák* ‘plyšová revoluce’, *polopásák* ‘polopásový tahač’, *slzák* ‘slzný plyn’, *texták* ‘textový editor’ *проф.*, *vodák* ‘vodácký kurz’ *сленг.*, *živák* ‘živý záznam’ *проф.*, *živnosták* ‘živnostenský list’.

1.1.2.3. С наставка **-k(y)**: **названия на изделия според производствената им марка:** *adidasky* ‘boty značky Adidas’, *atomiky* ‘lyže značky Atomic’, *lionky* ‘hokejky značky Lion’; **названия на**

избори: *doplňovačky* ‘doplňovací volby’ *разг.*, *komunálky* ‘komunální volby’ *разг.*, *primárky* ‘primární volby’ *разг.*; **други:** *digitálky* ‘digitální hodinky’ *разг.*

1.1.2.4. С наставка **-ak(y)**: *elastáky* ‘elastické kalhoty’, *plandáky* ‘plandavé spodáry’.

1.1.2.5. С наставка **-ník**: *bitevník* ‘bitevní letoun’, *minutovník* ‘minutový program’, *nedělník* ‘nedělní tisk’, *nočník* ‘nočné představení’, *parkovník* ‘parkovací automat’, *vánočník* ‘vánoční divadelní představení’.

1.1.2.6. С наставка **-árn(a)**: *popárna* ‘popová skladba’ *сленг.*, *softárna* ‘softrocková skladba’ *сленг.*

1.1.2.7. С наставка **-in(a)**: *mateřina* ‘mateřinská škola’, *ojetina* ‘ojetý automobil’, *popina* ‘popová skladba’ *сленг.*

1.1.2.8. С наставка **-ač**: *pakovač* ‘pakovací program’ *проф.*, *časovač* ‘časovaný dálkáč’.

1.1.2.9. С наставка **-ošk(a)**: *demoška* ‘demo verze’, *krimoška*¹ ‘kriminální film’ *сленг.*, *krimoška*² ‘kriminální povídka’ *сленг.*

1.1.2.10. С наставка **-ošk(y)**: *origošky* ‘originální boty’ *сленг.*

1.1.2.11. С наставка **-k(o)**: *fitko* ‘fitness centrum’ *проф.*

1.1.2.12. С наставка **-enk(a)**: *domácenka* ‘domácí paní’.

1.1.2.13. С наставка **-ovk(a)**: *základnovka* ‘základní vysílačka’.

1.1.2.14. С наставка **-as**: *kráťas* ‘krátký film’.

1.1.2.15. С наставка **-an**: *holand’an* ‘holandská aukce’ *разг.*

Както в българския, така и в чешкия език суфиксалните универбати се разделят в две групи в зависимост от това, дали в структурата им основата на формалния мотиватор е представена в пълен вид (*двуиглов* – *двуигловка*, *фалишив* – *фалишивка*, *крилат* – *крилатка*; *akciový* – *akciovka*, *minutový* – *minutovník*, *akční* – *akčňák*, *základní* – *základnovka*), или е съкратена (*гарнизонен* – *гарнизонка*, *пиратски* – *пиратка*; *valentýnski* – *valentýnka*, *autobusový* – *autobusák*, *mobilní* – *mobilka*). По-чести са случаите на дезинтеграция на основата най-вече чрез отсичане на адективния суфикс. Редовно се наблюдава отстраняване на словообразователните елементи *-(e)n*, *-sk-* в български (*дигитален* – *дигиталка*, *кабелен* – *кабеларка*, *хавайски* – *хавайка*, *персийски* – *персийка*, *персиец*) и *-sk-*, *-ov*⁵, *-n*⁶, *-ick-*, *-ack-*, *-ačn-*, *-ensk-*, *-ovsk-*, *-ovan-* и др. в чешки (*horský* – *horák*, *pečovatelský* – *pečovatelák*, *mateřinský* – *mateřina*, *antivirový* –

⁵ При универбатите с наставка *-ak*.

⁶ При универбатите с наставка *-k(a)*.

antivirák, bezdrátový – bezdráták, mediální – mediálka, intimní – intimka, anatomický – anatomák, protialkoholický – protialkoholka, elastický – elastáky, harleyácký – harleyák, lustrační – lustrák, živnostenský – živnosták, godzillovský – godzillák, dotovaný – doťák). По-различно е положението при суфиксите *-ov*; *-n*⁵, *-in-*, *-ov*⁶, които в някои случаи се запазват, а в други се отстраняват: *двуиглов – двуигловка, многоходов – многоходовка, но двестаграмов – двестаграмка, кокосов – кокоска; festivalový – festivalovka, gólový – gólovka, inkoustový – inkoustovka, но diplomový – diplomka, flísový – flíska, inzulinový – inzulínka, akční – akčňák, но akutní – akuťák, celovečerní – celovečeračák*. При това са възможни паралелни образувания с пълна или съкратена основа: *dceřinka* и *dcerka*.

Дезинтеграцията на основата може да обхваща и части от коренната морфема: *криминален – кримка; abstinenční – absták, fitness – fitko, kriminální – krimoška, multivitaminový – multák, originální – origošky, roztroušený – roska* (с промяна *z ~ s*). Този тип съкращаване има несистемен характер и не се подчинява на ясни правила.

Наблюденията върху изследвания материал показват, че съответствието по род между универбата и опорната дума в изходното номинативно словосъчетание е често, но не и задължително явление. Както в българския, така и в чешкия език се откриват доста примери за родова инконгруенция: *документален филм* (м. р.) > *документалка* (ж. р.), *компенсаторен запис (бон)* (м. р.) > *компенсаторка* (ж. р.), *късометражен филм* (м. р.) > *късометражка* (ж. р.), *маршрутно такси* (ср. р.) > *маршрутка* (ж. р.), *мобилен телефон* (м. р.) > *мобилка* (ж. р.), *пухено яке* (ср. р.) > *пухенка* (ж. р.), *солово изпълнение* (ср. р.) > *соларка* (ж. р.); *autobusové nádraží* (ср. р.) > *autobusák* (м. р.), *harleyácká hra* (ж. р.) > *harleyák* (м. р.), *horské kolo* (ср. р.) > *horák* (м. р.), *plyšová revoluce* (ж. р.) > *plyšák* (м. р.), *polohový závod* (м. р.) > *polohovka* (ж. р.), *kongresové centrum* (ср. р.) > *kongresovka* (ж. р.), *instalační software* (м. р.) > *instalačka* (ж. р.), *inzulinové pero* (ср. р.) > *inzulínka* (ж. р.), *mobilní operátor* (м. р.) > *mobilka* (ж. р.) и др. Според Докулил (Dokulil 1962, 167) родовото несъответствие в подобни случаи е показател за отсъствие на универбизация. Тази теза обаче с право се поставя под съмнение от редица автори (Martincová 1983, 88; Kaliszán 1986, 25 – 25; Сидоренко 1993, 119 – 120; Аврамова 2002, 115). Ако се изхожда от изискването за съответствие по род, като

продукт на универбизационен акт трябва да бъдат разглеждани само форми като *петзвездник*, но не и *петзвездка*; *fitko*, *komerčka*, но не и *fiťák*, *komerčák*. За това едва ли има достатъчно основания, тъй като единствената отлика в механизма на образуване на тези форми е изборът на наставка. Трябва да се има предвид, че суфиксалното оформяне на неологизмите универбати се влияе от натиска на продуктивните словообразователни модели. Това проличава особено ясно в чешкия език, в който универбизационните процеси протичат интензивно, в резултат на което са се оформили цели серии универбати с еднакъв суфикс и обща семантика (напр. *nomina loci* и названия на превозни средства с наставка *-ák*). Тези серии продължават да се попълват активно с нови единици, при което определяща роля играе семантиката на новообразуването, а не родовата характеристика на опорния елемент в изходното словосъчетание.

Характерно е, че и в двата езика изборът на наставка нерядко е свързан с езикова игра, с търсене на каламбурен ефект⁷. Това се наблюдава при универбати, които се уподобяват по форма (изцяло или частично) с вече съществуващи в езиковата система деривати: бълг. *персиец* 'персийски котарак' и *персиец* 'жител на Персия', *троянец* 'троянски кон' и *троянец* 'жител на Троя', *клошарка* 'клош пола' и *клошарка* 'жена клошар', *кримка* 'криминален филм' и *кримка* 'вид стара бойна пушка', *лазерица* 'лазерен принтер' и *лазарица*; чеш. *holand'an* 'holandská aukce' и *Holand'an*. Оформените по този начин универбати имат разговорен или сленгов характер и са експресивно маркирани.

1.2. Уивербизация чрез нулева суфиксация

Уивербатите от този тип се образуват, като основата на адекватния компонент в изходното номинативно словосъчетание се подлага на дезинтеграция, без да се добавя наставка. Дезинтеграцията протича чрез отстраняване на суфикс: *кабел<на>* (*телевизия*) > *кабел*, *Нобел<ова>* (*награда*) > *Нобел*; *bezdrát<ový>* (*telefon*) > *bezdrát*, *virtuál<ní>* (*realita*) > *virtuál*; или на суфикс и елемент от коренната морфема: *моби<лен>* (*телефон*) > *моби*, *крим<инален>* (*престъпник*) > *крим*; *plast<ikova>* (*karta*) > *plast*, *krimi<nální>* (*film*) > *krimi*. При това може да се наблюдават "обратни" морфонологични редувания: ч ~ к (*пластичен* – *пластик*,

⁷ На универбизацията с каламбурен ефект в българския език обръща внимание. Цв.Карастойчева (1984).

климатичен – климатик); с ~ к (*akademický – akademik, klasické – klasika*). В някои случаи новообразуването се оформя с флексия: *дъно, контрола; bezolovo*.

Към разглеждания тип се отнасят следните новообразувания: бълг. *ангора* ‘ангорска вълна’, *антивирус* ‘антивирусна програма’ *проф.*, *дъно* ‘дънна платка’ *проф.*, *ефир* ‘ефирна телевизия’, *кабел* ‘кабелна телевизия’, *камуфлаж* ‘камуфлажна униформа’, *климатик* ‘климатична инсталация’, *компенсатор* ‘компенсаторен запис (бон)’, *контрола* ‘контролна среща’, *крим* ‘криминален престъпник’ *сленг.*, *моби* ‘мобилен телефон’ *разг.*, *надзор* ‘надзорен съвет’, *национал* ‘национален отбор’, *Нобел* ‘Нобелова награда’, *пластик* ‘пластичен хирург’, *пилот* ‘пилотно предаване’, *самелим*¹ ‘сателитна антена’, *самелим*² ‘сателитен канал’, *телеком* ‘телекомуникационна компания’; чеш. *akademik* ‘*akademický sportovec*’, *antivir* ‘*antivirový program*’ *проф.*, *bezdrát* ‘*bezdrátový telefon*’, *bezolovo* ‘*bezolovnatý benzin*’, *bulvár* ‘*bulvární tisk*’, *dcera* ‘*dceřiná akciová společnost*’, *digitál*¹ ‘*digitální fotoaparát*’, *digitál*² ‘*digitální satelit*’, *digitál*³ ‘*digitální videodisk*’, *federál* ‘*federální instituce*’, *chronik* ‘*chronický neplatič*’, *harvard* ‘*akcie Harvardských investičních fondů*’, *klasika* ‘*klasické lyžování*’, *krimi* ‘*kriminální film (roman, hra)*’, *lakmus* ‘*lakmusový papírek*’, *maskáče* ‘*maskáčová uniforma*’, *mobil* ‘*mobilní telefon*’, *plast* ‘*plastikova karta*’, *samet* ‘*sametová revoluce*’, *satelit*¹ ‘*satelitní anténa*’, *satelit*² ‘*satelitní turnaj*’, *sendvič* ‘*sendvičový panel*’, *virtuál* ‘*virtuální realita*’.

В много случаи универбатът се уподобява по форма с вече съществуваща в езика дума, обикновено с мотиватора на адекватния компонент в универбираното словосъчетание, срв. бълг. *ангора* и *Ангора*, също *ефир*, *кабел*, *камуфлаж*, *надзор*, *самелим*; чеш. *harvard* и *Harvard*, също *akademik*, *bulvár*, *dcera*, *klasika*, *samet*, *satelit*, *sendvič*. Тук също е налице езикова игра, в някои случаи – и съзнателно търсен стилистичен ефект.

2. Универбизация със средствата на морфолого-синтактичното словообразуване

Като универбати се разглеждат субстантивирани прилагателни, получени в резултат на елиптична субстантивация⁸. При тази словообразователна операция изходното словосъчетание прилагателно + съществително се преобразува в еднословна

⁸ За нейната същност вж. по-подробно (Грамматика 1970; Крумова 1987, 129 - 130).

единица посредством елипса на опорния член и субстантивирание на атрибутивния компонент.

И в двата езика новообразуванията, получени в резултат на елиптична субстантивация, са сравнително малко на брой за разлика от неологизмите субстантивати, образувани по утвърдени в езика словообразователни типове (напр. в български *nomina subiecti*⁹: *син, зелен, оранжев, жълт, мургав, обратен, серопозитивен, ужилен, спинозен, дебеловрат, твърдолинеен, митингуващ*; *nomina concreta*: *спонсорски, кенгурско*), както и от речевите субстантивати (напр. *Външно* (министерство), *Главно следствено* (управление), *Кооперативна* (Централна кооперативна банка), *Лагерният* (завод), *Пощенска* (банка), *Правителствена* (болница) и др.).

Тук се отнасят следните новообразувания: бълг. *брейди* ‘брейди облигации (книжа)’, *бръснати* ‘бръснати глави’, *дванадесетте* ‘дванадесетте страни членки на Европейския съюз’, *дистанционно* ‘дистанционно управление’, *енергийни* ‘енергийни помощи’, *зелени* ‘зелени пари (банкноти)’, *зунк* ‘зунк облигации (книжа)’, *миялна* ‘миялна машина’, *мобилен* ‘мобилен телефон’, *стендбай* ‘стендбай споразумение’; чеш. *(velké) sametová* ‘(velké) sametová revoluce’.

3. Универбизация със средствата на лексико-семантичното словообразуване

Механизъм на този тип универбизация се свежда до това, че в изходното номинативно словосъчетание се отстранява атрибутивният елемент, а опорното съществително име развива ново лексикално значение, тъждествено със значението на словосъчетанието (Мурдаров 1983, 187).

Този тип универбати също е по-ограничено представен, особено в чешкия език. Тук се отнасят: бълг. *адрес* ‘електронен адрес’, *барета* ‘червена барета’, *борд*¹ ‘валутен борд’, *борд*² ‘директорски борд (борд на директорите)’, *видеодиск* ‘дигитален (цифров) видеодиск’, *импулс* ‘телефонен импулс’, *инжекция* ‘финансова инжекция’, *каска* ‘синя каска’, *коридор* ‘транспортен коридор’, *кошница* ‘потребителска кошница’, *лице* ‘рекламно лице’, *Мрежата* ‘Световната мрежа’, *пирамида* ‘финансова пирамида’, *редактор* ‘текстов редактор’, секретар ‘телефонен секретар’, *совалка* ‘дипломатическа совалка’, *страница* ‘електронна страница’,

---

⁹ Типовете се обособяват по (Крумова 1987).

чадър ‘политически чадър’; чеш. *adresa* ‘elektronická adresa’, *vajíčko* ‘velikonoční vajíčko’, *záznamník* ‘telefonní záznamník’.

Направените наблюдения показват, че универбизационните процеси в най-новото българско и чешко словообразуване се основават на сходни механизми, познати в историческия развой на славянските езици. Междуетиковите различия са свързани главно с нееднаквата продуктивност на конкретните универбизационни типове и се обуславят от вътрешносистемни причини. Както в българския, така и в чешкия език относително най-широко представена в съвременния етап е суфиксалната универбизация. Тя обаче се проявява значително по-активно в чешки, в който е налице и по-богат комплекс от универбиращи наставки. По-слабата застъпеност на българските суфиксални универбати се дължи на обстоятелството, че подобни синтетични образувания се адаптират по-трудно в системата на един предимно аналитичен език (Мурдаров 1983: 122).

На универбизация в разглеждания период се подлагат както утвърдени в езика (напр. *петзвезден хотел*, *панелна сграда*, *гарнизонен отпуск*, *документален филм*, *късометражен филм*; *atomová elektrárna*, *autobusové nádraží*, *osobní rekord*, *roztroušená skleróza*, *festivalová píseň*), така и неологични номинативни съчетания (напр. *мобилен телефон*, *сателитна антена*, *компенсаторен запис*, *лазерен принтер*, *мастиленоструен принтер*, *маршрутно такси*, *офшорна компания*, *дигитално устройство*; *kabelová televize*, *virtuální realita*, *krátká textová zpráva*, *zvuková karta*, *děřiná firma*, *laserová tiskárna*, *ekologická jízdenka*, *leasingová společnost*, *mobilní operátor*, *digitální fotoaparát*, *holandská aukce*). Вторичното именуване на съответните десигнати е най-често за целите на неформалната комуникация (в разговорната реч, професиолектите и сленга) и се обуславя от стремежа към икономия на езикови средства и към повишаване експресивността на изказа. И в двата езика са представени двойки или серии универбати, които са словообразователни варианти или паралелни образувания от различни структурни типове: *петзвездка* и *петзвездник*, *дрехарка* и *дрехар*, *мобилка*, *моби* и *мобилен*, *компенсаторка* и *компенсатор*, *камуфлажка* и *камуфлаж*; *děřinka*, *dcerka* и *dcera*, *popina* и *popárna*, *fiťák* и *fiťko*, *komerčka* и *komerčák*, *sametovka*, *samet* и *sametová*, *krimoška*¹ и *krimi*, *antivirák* и *antivir*, *bezdráták* и *bezdrát*, *virtuálka* и *virtuál*, *digíták* и *digitál*¹.

Универбизацията е източник за обогатяване на лексикалната синонимия и на вариантите изразни средства в езика. Наред с това тя е една от най-характерните прояви на принципа за езикова икономия и на тенденцията към демократизация в българското и чешкото словообразуване.

Л и т е р а т у р а :

Аврамова, Цв. *Словообразователни тенденции при съществителните имена в българския и чешкия език през последните две десетилетия на XX век*. Дисертация за присъждане на научната и образователна степен “доктор”. София 2002.

Армянов, Г. *Речник на българския жаргон*. Второ преработено и разширено издание. София 2001.

Бонджолова, В., А. Петкова. *Речник на новите думи в съвременния български език*. Велико Търново 1999.

Грамматика современного русского литературного языка. Москва 1970.

Енциклопедия на съвременния български език. Велико Търново 2000.

Калишан, Е. *К уточнению понятия универбации (на материале русского языка)*. In: *Slavia Orientalis*, 1984, № 3 – 4.

Карастойчева, Цв. *Универбизация с каламбурен ефект*. In: *Език и литература*, 1984, № 5.

Караянева, Св. *Активизация на универбирането в съвременната публицистична реч*. In: *Езикът и съвременността. Проблеми на социолингвистиката 6*. София 1999.

Крумова, Л. *Субстантивация на прилагателните имена в съвременния български книжовен език*. София 1987.

Лопатин, В. В. *Суффиксальная универбация и смежные явления в сфере образования новых слов*. In: *Новые слова и словари новых слов*. Ленинград 1978.

Малкова, В., Й. Некезова. *О некоторых общих тенденциях в современном русском и болгарском словообразовании*. In: *Съпоставително езиковедие*, 1996, № 1.

Мурдаров, Вл. *Съвременни словообразователни процеси*. София 1983.

Пернишка, Е., Д. Благоева, С. Колковска. *Речник на новите думи и значения в българския език*. София 2001.

Радева, В. *Словообразуването в българския книжовен език*. София 1991.

Сидоренко, Е. Н. *К вопросу о мотивационной базе универбов (на материале словацкого и украинского языков)*. In: Проблемы развития и функционирования современных славянских литературных языков. Москва 1993.

Ферм, Л. *Особенности развития русской лексики в новейший период (на материале газет)*. Uppsala 1994.

Широкова, О. Г. *Дериваційна універбізація в чеській мові (у зіставленні з російською)*. In: Функціонування і розвиток сучасних слов'янських мов. Київ 1991.

Buttler, D. *Niektóre problemy opisu zjawisk uniwerbizacji*. In: Slavistična revija, 1977, № 4.

Dokulil, M. *Tvoření slov v češtině, I, Teorie odvdzování slov*. Praha 1962.

Helcl, M. *Univerbizace a její podíl při růstu dnešní slovní zásoby*. In: Slovo a slovesnost, 1963, № 1.

Jedlička, A. *Spisovný jazyk v současné komunikaci*. Praha 1974.

Kaliszan, J. *Семантико-конденсационная универбизация составных наименований в современном русском языке*. Poznań 1986.

Martincová, O. *Problematika neologizmů v současné spisovné češtině*. Praha 1983.

Nová slova v češtině. Slovník neologizmů. Praha 1998.

Savický, N., R. Šišková, E. Šlaufová. *Rusko-český a česko-ruský slovník neologizmů*. Praha 1999.

Sochová, Z., B. Poštolková. *Co v slovnících nenajdete. Novinky v současné slovní zásobě*. Praha 1994.

Szczepańska, E. *Uniwerbizacja w języku czeskim i polskim*. Kraków 1994.

С ъ к р а щ е н и я:

бълг. – български език

проф. – дума от професиолект

разг. – разговорна дума

сленг. – сленгизъм

чеш. – чешки език

Диана Благоева